

Araştırma Makalesi / Research Article

SAĞLIK TURİZMİ KAPSAMINDA GELENEKSEL, TAMAMLAYICI VE FONKSİYONEL TIP TURİZMİ¹

Hakan TUNA*

TRADITIONAL, COMPLEMENTARY AND FUNCTIONAL MEDICINE TOURISM WITHIN THE SCOPE OF HEALTH TOURISM

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık turizmi kapsamında Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Turizmi turizminin potansiyelini değerlendirmek ve Türkiye'deki durumunu tespit etmektir. Bu amaçla, çalışmada Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp'a ilişkin kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır ve konu, sağlık turizmi açısından ele alınmıştır. Böylece, çalışmanın kavramsal boyutu oluşturulmuş ve çalışma, bu kavramsal boyut üzerinden şekillenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatür tarama tekniği kapsamında ikincil verilerle değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'de çok sayıda Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp uygulama merkezinin bulunduğu ve bu uygulama merkezlerinde çeşitli yöntemlerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp turizmi hem yerel turistler için hem de yabancı turistler için bir potansiyel teşkil ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp, Sağlık Turizmi, Geleneksel Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Turizmi, GETAT.

Abstract

The aim of this study is to evaluate the potential of Traditional Complementary and Functional Medicine tourism within the scope of health tourism and to determine its situation in Turkey. For this purpose, a comprehensive literature review on

¹ Bu çalışma 08-10 Ekim 2020 tarihinde gerçekleştirilen "International Travel & Tourism Dynamics" isimli kongrede genişletilmiş özet olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, e-posta: hakantuna@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4781-6213>.

İntihal Taraması: Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hakan Tuna).

Atıf: Tuna, H. (2021), Sağlık Turizmi Kapsamında Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Turizmi, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), pp. 259-281.

<https://doi.org/10.11616/basbed.v21i60671.861856>

Makale Gönderim Tarihi: 15.01.2021

Makale Kabul Tarihi: 22.02.2021

Traditional Complementary and Functional Medicine and the subject has been handled in terms of health tourism. Thus, the conceptual dimension of the study was formed and the study was shaped over this conceptual dimension. A qualitative research method was preferred in the study. The evaluation was made with secondary data within the scope of the literature review technique. In conclusion, it has been found out that there are many Traditional Complementary and Functional Medicine application centers in Turkey and various Traditional Complementary and Functional Medicine methods have been used in these application centers. At this point, it is concluded that Traditional Complementary and Functional Medicine tourism poses a potential for both local and foreign tourists.

Keywords: Traditional Complementary and Functional Medicine, Health Tourism, Traditional Complementary and Functional Medicine Tourism, GETAT.

1. Giriş

21. yüzyıl sağlık anlayışında sağlıklı olmak ve sağlıklı kalmak için çaba harcamak, hayli önemlidir. Sağlık, modern tıpla birlikte farklı uygulamaları içeren güncel bir konu haline gelmiştir. Kişisel çaba ve bilinçli olmayı gerekli kılan sağlıklı olma isteği, farklı uygulamaların türemesine ya da var olanların popülerlik kazanmasına olanak tanımıştır (Aytaç ve Kurtdaş, 2014: 3). Bu noktada asırlar öncesinde başlayan hastalıkları teşhis etme, tanı koyma ve tedavi uygulamaları, yaşanan tarihlere bağlı olarak ve medeniyetlerden medeniyetlere farklılık göstermiştir. Geleneksel tıp, alternatif tıp, tamamlayıcı tıp ve fonksiyonel tıp gibi kavramlarla ifade edilen ya da halk tarafından bilinirliği olan uygulamalar, günümüz modern tıp uygulamalarının dışında yer alan uygulamaları düşündürmektedir (Kocabaş vd., 2019: 64).

Geleneksel tamamlayıcı ve fonksiyonel tıp uygulamaları son yıllarda çok fazla beğenilen popüler uygulamalar haline gelmiştir. Modern tıbbın, bazen, hastalıklarda elde ettiği olumsuz sonuçlar ve hastalığa radikal ve müdahaleci yapısı, insanların geleneksel ve tamamlayıcı tıba yönelmesine sebep olmuştur. Bunun en önemli nedeni hem uygulamalarındaki çeşitliliği hem de eski zamanlardan beri kullanılıyor olması nedeniyle çok geniş bir kesim tarafından tercih edilir hale gelmesidir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel ve tamamlayıcı tıp, sağlık alanında günden güne pazar payını artırmaktadır (Aytaç ve Kurtdaş, 2014: 4).

Sağlık ve turizm sektörü çeşitli şekillerde birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Bazen turist olarak gelenlerin hastalanması kapsamında bazen de sağlıklarını kazanmak için turizm faaliyetlerine katılmaları noktasında sağlık ve turizm kavramları bütünlük kazanmaktadır. Özellikle sağlıklarını tekrar kazanmak isteyen turistlerin gittikleri yerlerde tedavi görmeleri,

otellerin SPA salonlarını kullanmaları veya dinlenerek iyileşme çabaları, sağlık turizmi sektörünün gelişmesine ekstra katkı sağlamıştır (Yirik vd., 2015: 2).

Sağlık Bakanlığı sağlık turizminde kapsamında sunulan hizmetler şu şekilde belirtmektedir: (Sağlık Bakanlığı, 2020); “**Yaşlı bakım hizmetleri;** herhangi bir şikayeti olmayan ileri yaş bireylerin geçici süreli bir başka ülkeye bakım amaçlı seyahatlerinde verilen hizmetler; **sağlığı geliştirmeye yönelik hizmetler;** alternatif tamamlayıcı, SPA Wellness, termal kaynaklı sağlık, bitkisel tedavi, masaj vb.); **rehabilitasyon hizmetleri;** (diyaliz, bağımlılıkla mücadele programı gibi); **tedaviye yönelik hizmetler;** medikal turizm (estetik, ameliyat, kalp ameliyatı, göz ameliyatı, kanser tedavisi vb.)”

Bu çalışmada sağlık turizminin bir çeşidi olarak sağlığı geliştirmeye yönelik hizmetler kapsamında ele alınan geleneksel tamamlayıcı ve fonksiyonel tıp (GETAT) kavramı ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından dünyada ve Türkiye’de geleneksel tamamlayıcı ve fonksiyonel tıp uygulamaları kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Son kısımda da sağlık turizmi kapsamında GETAT turizmi hakkında bilgi verilmiştir.

2. Geleneksel Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp (GETAT)

Doksanlı yıllardan sonra dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de sıklıkla gündeme gelen GETAT, önemli sağlık konularından biri haline gelmiştir (Polat vd., 2014: 816) ve hastalıkların tedavisinde ve semptomların hafifletilmesinde bu tür tedavi yöntemlerinin kullanımının yıldan yıla arttığı görülmüştür (Kütmeç Yılmaz vd., 2017: 216). Toplumlar tarafından doğal ürünlerin daha iyi ve daha güvenli olduğuna dair inanış, GETAT uygulamalarındaki artışın temel nedenleri arasında yerini almaktadır. Fakat diğer taraftan GETAT uygulamalarının kontrolsüz ve istismara açık olması, insanların sağlığı noktasında çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir (Tokaç, 2013). Bu nedenle GETAT uygulamaları, hem Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) hem de ulusal hükümet ve ilgili kurum ve kuruluşların sağlık politikaları alanında üzerinde dikkatle durdukları bir konu haline gelmiştir (Kocabaş vd., 2019: 64).

Günümüz tıp yaklaşımı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından *batı tıbbi, biyotıp, bilimsel tıp, modern tıp* ve geniş tıbbi uygulama kategorisini ifade eden “*allopatik tıp*” olarak adlandırmaktadır. Geleneksel ve tamamlayıcı tıbbi ise geleneksel tıp ve tamamlayıcı tıp şeklinde açıklamıştır. Bu doğrultuda geleneksel tıp “*açıklanabilir olsun ya da olmasın sağlığı korumak için olduğu kadar, fiziksel ve mental hastalıkların önlenmesi, teşhisi ve*

tedavisinde de kullanılan; farklı kültürlerle özgü, kuram, inanç ve tecrübeye dayanan bilgi, yetenek ve uygulamaların toplamı” olarak tanımlanırken; tamamlayıcı tıp ya da alternatif tıp ise “o ülkenin kendi geleneğinin veya konvansiyonel tıbbının bir parçası olmayan ve baskın sağlık sistemine tam olarak entegre edilmemiş çok çeşitli sağlık hizmetleri uygulamalarını ifade eder” şeklinde açıklamıştır (World Health Organization, 2020). Uygulamalar içerisinde ruhsal telkinler, masaj teknikleri ve egzersizler olmak üzere akupunktur, yoga, reiki gibi birçok yöntem yer almaktadır. Tüm halk hekimliği uygulamalarında olduğu gibi hayvansal ve bitkisel ürünler ve mineraller, tedavide yararlanılan araç ve gereçler olarak yerini almıştır (Polat vd., 2014: 815). Geleneksel, tamamlayıcı ve fonksiyonel tıp, Sağlık Bakanlığına bağlı hizmet veren Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı tarafından şu şekilde tanımlanmıştır: “fiziksel ve ruhsal hastalıklardan korunma, bunlara tanı koyma, iyileştirme veya tedavi etmenin yanında sağlığın iyi sürdürülmesinde de kullanılan, farklı kültürlerle özgü teori, inanç ve tecrübelerle dayalı, izahı yapılabilen veya yapılamayan bilgi, beceri ve uygulamaların bütünüdür” (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Sağlığın endüstrileşmesi ve piyasalaşmasından dolayı, sağlık hizmetlerinin kişiler tarafından eşit olarak faydalanamamalarına ve bunun neticesinde insanların farklı arayışlara yönelmesine ve erişimi daha kolay sağlık çözümlerine yönelmelerine neden olduğu söylenebilir. Sadece Türkiye’de değil, dünyanın her yerinde modern tıp haricindeki sağlık uygulamaları sürekli gündemini korumakta ve insanlar tarafından yaygın biçimde kullanılmaktadır. Konunun canlı tutulmasında, yazılı ve görsel iletişim araçlar önemli yer almaktadır. Ayrıca GETAT yöntemlerini uygulayan kurum ve kuruluşların kendilerini, yöntemlerini, ürünlerini medyada tanıtmaya ve pazarlama çabaları ayrı bir etki faktörü olarak rol oynamaktadır. Medya, bu tür konuların ilgi çektiğini gördükçe, daha fazla yer vermeye başlamakta, bunun sonucunda da insanlar tarafından daha fazla ilgi çekmesine neden olmaktadır (Polat vd., 2014: 816).

Dünyadaki birçok ülkede ilaçlara ulaşım ve erişim zordur. Bu nedenle toplumların kendi kültürlerinin içerisinde yer alan geleneksel tedavilere güvenmektedir. Bunun yanında endüstrileşmiş ülkelerde sağlık harcamalarını azaltma ya da kronik hastalıklarla mücadele etmede yeni yöntemler kullanma gibi isteklerle de GETAT uygulamalarının yaygınlaştığı bilinmektedir (Eylül Taneri ve Akış, 2017).

GETAT uygulamalarının geçmişi Eski Çin ve Ayurvedik tıbbına kadar gitmektedir. Tarih öncesi çağlarda şamanların ve iyileştiricilerin görev yaptığı toplumlarda, tıbbın önemli bir parçası olarak bitkiler kullanılmaktaydı. Fakat ilerleyen süreçte bu uygulamalar, kuralların ve

yöntemlerin standartlaştırılmaması gibi sorunlar yüzünden, uzun yıllar insanlar tarafından çekinceli yaklaşılan bir alan olmuştur. Bu noktada 1998’de Birleşik Devletlerde standartların belirlenmesi, uygulamaların dünyada giderek yaygınlaşması ve alan yazındaki eksiklikler sebebiyle, Ulusal Sağlık Enstitüsüne (NIH) bağlı Ulusal Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Merkezi (NCCAM) oluşturulmuştur. Belirtilen merkez, tamamlayıcı ve alternatif tıp (CAM) uygulamalarının etkinliğini ve güvenilirliğini araştırmak, etkinliği bilimsel olarak desteklenmiş uygulamaların geleneksel tedavilere aktarımını temin etmeyi amaçlamaktadır. Ulusal Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Merkezi tamamlayıcı ve alternatif tedavileri; alternatif tıp uygulamaları, enerji terapileri (biyoalan ve biyoelektromanyetik), zihin-beden uygulamaları, manipülatif ve bedene dayalı uygulamalar ve biyolojiye dayalı tedaviler olarak beş farklı grupta sınıflandırmıştır (Karayağız Muslu ve Öztürk, 2008: 63).

GETAT yöntemleri, modern tıpta bulunmayan ve yeterli şekilde ispata dayalı olmayan tedavi yöntemlerini kapsamaktadır. 21. Yüzyılda farklı topluluklarda geniş bir uygulama alanına sahip olan GETAT, birçok ülkede üniversitelerin tıp fakültelerinde ders olarak okutulmakta ve modern tıba ek olarak tavsiye edilmektedir (Giray Bozkaya vd., 2008: 130).

GETAT uygulamaları ülkelere, kültürlere, dinlere, hastaların inançlarına ve yaşam şekillerine göre farklılaşmaktadır (Kav, 2009: 2; Sağkal vd., 2013: 20). GETAT yöntemlerinin seçilme sebeplerinin başında; daha sağlıklı ve uzun yaşama isteği, ilaç veya tedavilerin doğurduğu yan etkiler, bilimsel tıbbın mekanikleşmesi, sağlık sigorta sistemlerinin yetersizliği, hastalara ayrılan sürenin azalması, yüksek tedavi ve ilaç ücretleri, batı tıbbının bazı sağlık sorunlarını çözmede çaresizliği, bireylerin kendi sağlık bakım uygulamalarında kontrol eksikliği, hasta memnuniyetsizliği, kişiye özel olmayan genel teknolojik tıbbi yöntemler, kronik hastalıkların iyileştirilmesindeki yetersizlik, umutsuzluk duygusundan kurtulma, kişilerin sorunlarına bireysel çözüm aramaları, sağlıklı davranışları güçlendirme, doğal olana yönelme, gerginlik ve kontrol kaybından kaçınma ve ürünlere ulaşım kolaylığı gelmektedir (Güven vd., 2013: 161; Kütmeç Yılmaz, 2017: 216; Polat vd., 2014: 816; Sağkal vd., 2013: 20).

3. Dünyadaki GETAT Uygulamaları

Dünya Sağlık Örgütü açısından GETAT, global sağlık sisteminin önemli bir unsuru olarak kabul edilmekte ve pek çok ülkenin geleneksel ve tamamlayıcı tıptan yararlandığı ifade etmektedir. Ayrıca, Dünya Sağlık Örgütü, GETAT yöntemlerinin sağlık sistemlerine dahil edilmesi ile GETAT’ın daha etkin ve daha güvenli bir şekilde kullanımının özendirileceğini belirtmektedir (Biçer ve Yalçın Balçık, 2019: 249).

DSÖ'nün yapmış olduğu araştırmalara göre, dünya popülasyonunun dörtte üçü GETAT yöntemlerini kullanmaktadır (Edirne vd., 2010: 1). Farmakolojik tedavilerde ilerlemeler olmasına rağmen, GETAT uygulamalarının dünyanın her yerindeki kullanımı, bilhassa son yıllarda iyice çoğaldığını göstermektedir (Sağkal vd., 2013: 20). DSÖ'ye göre; Afrika ülkelerinde %80, Şili'de %71, Kanada ve Çin'de %70, Fransa'da %49, Avustralya'da %48, ABD'de %42, Kolombiya'da %40 ve Belçika'da %38 oranında geleneksel hekimlik uygulamalarına müracaat etmektedirler (Özçelik ve Fadıloğlu, 2009: 49). GETAT uygulamalarından birisi olan bitkisel ürünler, diğerlerinden ayrı tutulmakta ve insanların yaşamında çok daha fazla bir yer tutmaktadır (Polat vd., 2014: 816).

Günümüzde medikal turizmin destinasyon merkezi olarak kabul edilen Hindistan'da, Turizm Bakanlığının yanında hükümet, özel sektör, tur operatörleri, seyahat acenteleri ve oteller de sağlık turizmini, gelişmenin önemli bir adımı olarak görmektedir. Teknolojisini yenileyen Hindistan, batıdaki gibi gelişmiş tıbbi yöntemleri kendisine uyarlamış, düşük maliyet ve hızlı işleyen tedavi ile hizmet sunmaya başlamıştır. Ayrıca bilimsel tıbbın yanında ayurveda gibi geleneksel tıbbi uygulamayı sürdürmüştür (Taş, 2014: 57).

Çin'deki hastanelerin %95'inde geleneksel ve modern tıp birlikte kullanılmaktadır ve GETAT uygulamalarından akupunktur ön plandadır. Ayrıca sağlık sigortasının hem bilimsel hem de geleneksel tıp uygulamalarını içine aldığı ve 170 geleneksel tıp araştırma enstitüsünün bulunduğu belirtilmektedir (Karahancı vd., 2015: 117). Geleneksel Çin Tıbbının geçmişi yaklaşık 3000 yıl öncesine kadar gitmektedir ve Çin kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ayrıca yıllar itibarıyla gelişip insanlar için etkili, güvenilir ve uygun fiyatlı sağlık hizmetleri imkânı sağlamaya devam etmesiyle, bugün de büyük bir popülasyona hizmet etmeyi sürdürmektedir (Biçer ve Yalçın Balçık, 2019: 249).

Japonya'da hekimler hem bilimsel tıbbi hem de GETAT uygulamalarını yapabilmektedir (Karahancı vd., 2015: 117). Akupunktur, yaki, Japon geleneksel masajı ve judoterapi de Japonya'da yaygın olarak uygulanmaktadır (World Health Organization, 2001). Kore'de de GETAT uygulamaları, toplum sağlığı için önemli bir yöntemdir ve Kore halkının %86'sı Kore geleneksel tıbbından yararlanmaktadır. Kore geleneksel tıbbi hemşirelik ve diş hekimliğine denk bir eğitim sistemine sahiptir (Biçer ve Yalçın Balçık, 2019: 249).

GETAT uygulamaları Uzakdoğu ülkelerinde olduğu gibi hem ABD hem de Avrupa ülkelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu noktada Amerika Birleşik Devletleri'nde, kongrenin Ulusal Sağlık Enstitüsünün araştırmaları

yürütebilmesi için 1991 yılında Alternatif Tıp Ofisini kurduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin on birinde özgün tamamlayıcı alternatif tıp uygulamaları mevzuatı bulunmaktadır. Ayrıca altı AB ülkesinde de bu mevzuatın sağlık yasası içinde yer aldığı ifade edilmektedir. AB ülkelerinde en yaygın uygulamanın homeopati, uygulayıcılarının da hekimler olduğu söylenmektedir (Karahancı vd., 2015: 117).

4. Türkiye’de GETAT Uygulamaları

Türkiye’de de GETAT uygulamaları oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Eylül Taneri ve Akış (2017) tarafından yapılan çalışmada GETAT kullanım oranları; onkoloji hastalarında %22-61, dermatoloji hastalarında %13-52, psikiyatri hastalarında %22, kronik obstruktif akciğer hastalığında (KOAH) %72, astımda %63, kronik böbrek yetmezliğinde %25 ve alerjik hastalıklarda %31 olarak ifade edilmiştir. Polat vd., (2014) tarafından yapılan bir diğer çalışmada da GETAT Kullanımı %42,29-70,0 arasında olduğu belirtilmiştir. Bu oranlar GETAT yöntemlerinin Türkiye’de de yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Geçmişten bugüne kadar uygulanmaya devam eden ve bilhassa son zamanlarda daha sık kullanılan GETAT yöntemleri için belirsizlikleri bertaraf etmek için, farklı yönetmelikler hazırlanmış ve çeşitli merkezler kurulmuştur 1991 yılında yayınlanan “Akupunktur Tedavi Yönetmeliği”, Türkiye’de bu kapsamda yapılan ilk düzenlemedir (Resmi Gazete, 1991). Fakat 27 Ekim 2014 tarihinde 29158 sayı ile Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan “Geleneksel, Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamaları Yönetmeliği”, GETAT yöntemleri ile ilgili en kapsamlı yönetmeliktir.

Belirtilen yönetmelikle birlikte yöntemlerin kullanım amaçları, hangi tür hastalıklara uygulanacağı, eğitim programları, uygulamaların hangi sağlık kuruluşlarında ve kimler tarafından uygulanabilecekleri ayrıntılı biçimde belirtilmiştir. Akupunktur haricindeki diğer yöntemler bu yönetmelikle birlikte ilk kez işlenmiştir. Yönetmelikte geçen yöntemlerin uygulanması doktorlar ve kendi alanlarının dışına çıkmamak şartıyla diğ hekimleri ve eczacılara verilmiştir (Ünal ve Dağdeviren, 2019: 2). Yönetmelikte belirtilen 15 GETAT yöntemleri şu şekildedir:

Akupunktur: Akupunktur, en iyi bilinen tamamlayıcı ve alternatif tedaviler arasındadır ve 3.000 yıldan fazla bir süre önce Çin’de ortaya çıkan ve dünyanın çoğu yerinde uygulanan bir tedavi yöntemidir. Yöntem genellikle Çin, Japonya, Kore ve Tayvan’da rutin bir tedavi olarak uygulanmakta ve 1970’lerin sonlarından itibaren de Amerika Birleşik

Devletleri'nde ve Batı dünyasının diğer bölgelerinde popülerlik kazanmaya başlamıştır (Sierpina ve Fierkel, 2005). Akupunktur, Latince akus (iğne) ve punktura (penetrasyon) kelimelerinden oluşmakta (Eylül Taneri ve Akış, 2017: 59) ve iğne, lazer ışınları, elektrik stimülasyonu, kupa, kulak için tohum, iğne ya da manyetik lopçuklar, akupres ve ses veya elektrik veya manyetik titreşimler gibi uyarı teknikleriyle bedende bulunan özel noktaların uyarılması şeklinde uygulanan yöntemi ifade etmektedir (Resmi Gazete, 2014).

Apiterapi: Bal, arı sütü, polen, propolis, arı zehri gibi arı ürünlerinin sağlığı koruma, hastalığı önleme ve iyileştirme amacıyla destek ve tedavi amacıyla yararlanılmaktadır. Yüzyıllardır bal arılarının yeryüzünde var oluşu ve önemi, onların ürettiği spesifik ürünlerin kimyasal yapısı, biyolojik özellikleri ile ilgilidir. Ayrıca bu arı ürünlerinin değişik alanda kullanılabilirliği ve tedavi amacıyla uygulanabilirliği ve bugün de tıp alanında hala alternatif ürün olarak kullanılması nedeniyledir (Onbaşı vd., 2019: 49).

Fitoterapi: Bitkinin yaprak, çiçek, tohum, kök gibi kısımlarının veya bütün olarak hastalıkların tedavisinde ve önlenmesinde kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Yunanca Phyton (Bitki) ve Therapiea (Tedavi) kelimelerinin birleşiminden meydana gelen fitoterapi uygulaması, bitkiler veya bitki kısımları, taze veya kurutulmuş halde ya da doğal ekstraları olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Dağlar ve Dağdeviren, 2018:74). Bu terim Fransız bir doktor olan Henri Leclerc (1870-1955) tarafından ilk defa La Presce Medical dergisinde kullanılmıştır (Tütüncü, 2017: 16). 21. yüzyılda fitoterapiye ilgi daha da artmaktadır. Bunun en iyi göstergesi, fitoterapi kullanma sıklığının, ABD'de dermatoloji polikliniklerine başvuran hastalarda %86, Almanya'da %52 olmasıdır. Türkiye'deki net sayı bilinmemektedir, fakat çok sayıda hasta tıbbi tedavilerin yanı sıra bitkisel tedavilere başvurmaktadır (Durusoy ve Gözel Ulusoy, 2007: 47).

Hipnoz: Hipnoz, uygulayıcı tarafından verilen telkinlerin, diğer bir kişinin bilinç ve farkındalık, vücut, hisler, duygular, düşünceler, hafıza veya davranışlarında değişikliği içeren etkileşimdir (Özgök, 2013, 11). Hipnozun tıbbi ortamlarda kullanılması neticesinde ağrı eşişini değiştirdiği için faydalı olduğu ve gevşeme sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca nabızda değişiklik, solunum hızında, otonom fonksiyonların stabilize edilmesi, daha az kanama ve ağızda kuruluk hissi elde edilebilen ve tedavide işe yarayan birtakım etkiler şeklinde de görülebilmektedir (Ruysschaert, 2014: 112). Hipnoz antik Yunan, Çin, Hindistan, Anadolu, Afrika, Mısır ve Pre-Columbian Amerika gibi pek çok farklı coğrafyada uygulanmaktadır (Öztürk ve Öztürk, 2019: 120).

Sülük Uygulaması: Steril sülük kullanılarak yapılan uygulamadır. Tedavide maksadıyla kullanılacak “*Hinido medicinalis* ve *Hirudo verbana*” isimli tıbbi sülüklerin üretim yerinden ve steril sülük elde edilen işletmeden temin edilmesi önemli bir şarttır (Resmi Gazete, 2014). Sülükler geleneksel ve tamamlayıcı tıpta birçok hastalıklara çare olarak kullanılmaktadır. Özellikle kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarında, kalp ve dolaşım sistemi rahatsızlıklarında, yumuşak doku yaralanmalarında ve diğer birçok rahatsızlıkta klinik kullanım alanı bulunmaktadır (Ayhan ve Mollahaliloğlu, 2018: 144).

Homeopati: Vücudun hastalıkları tedavi edici unsurlarını uyarmak maksadıyla, hastalıkla benzer etki gösteren maddelerin kullanılmasını ifade eden bir uygulamadır. (Özpek ve Altıntaş, 2019: 32). Kişiye özgü seçilmiş homeopatik ilaçların düşük dozlarda verilerek, kişinin hastalığını tedavi etmeyi amaçlamayan bir alternatif tıp yöntemidir (İskit, 2017: 136).

Kayropratik: Omurga ve kas iskelet sisteminin oluşturduğu yapı ile sinir sistemi tarafından eşgüdüm sağlayan fonksiyonlar arasındaki ilişki kayropraktiğin temelini oluşturmaktadır (Kayropratik Derneği, 2005). Sinir, kas, omurga ve iskelet sisteminin biyomekanik bozuklukları ve bunun sinir sistemi üzerinde oluşturduğu sorunları engellemesiyle ilgilenen destekleyici bir uygulama alanı olarak tanımlanmaktadır. Kayropratik, uygun hastalarda normal mekanik hareketliliğini yitirmiş eklemleri elle uygulanan tekniklerle düzeltme üzerine yoğunlaşmaktadır (Resmi Gazete, 2014).

Kupa Uygulaması: Kupa uygulaması deri üzerine kupalar ile meydana getirilen vakum etkisi yoluyla uygulanan bir geleneksel ve tamamlayıcı tıp yöntemidir. İki çeşit kupa uygulama yöntemi vardır. Bunlardan ilki olan kuru kupa uygulaması cildin vakumlama yoluyla uyarılmasını temel almaktadır ve bu uygulamada vücuttan kan alınmaz. Sadece kupa içerisindeki hava vakumlanır ve cildin kabarması sağlanır. Yaş kupa yönteminde ise kuru kupa uygulamasına ek olarak, aynı seansta cilde yüzeysel çizikler atılarak bir miktar kanın emilmesini içermektedir (Çiftçi, 2019: 23; Yıldız vd., 2013: 19). Kupa tedavisi beş bin yıldır, dünyanın çoğu ülkesindeki pek çok kültürde yaygın bir biçimde uygulanmaktadır. Özellikle Asya, Ortadoğu ve Avrupa gibi dünyanın birçok yerinde alternatif tedavi olarak uygulanmaktadır (Okumuş, 2016: 371).

Larva Uygulaması: *Lucilia Sericata* adlı yeşil sineğin steril hale getirilerek larvalarının tedavi amacıyla kullanılması yöntemidir (Uçar vd., 2018). Sinek larvalarının yara yüzeyindeki enfekte dokuları yiyerek yarıyı temizlemesi maksadıyla kullanılmaktadır (Polat vd., 2011). Bu yöntem 1930'lar ve 1940'lı yılların başında 300'ün üzerinde hastanede uygulanmaya

başlamıştır. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren, sadece, tıbbi ve cerrahi tedaviye cevap vermeyen deri ve yumuşak doku yaralarında kullanılmıştır. Lavra uygulaması Amerika, İngiltere, Almanya, Avusturya ve İsrail’de ulusal sağlık otoriteleri tarafından da onay verilmiş bir yöntemdir (Mumcuoğlu ve Taylan Özkan, 2009: 308).

Mezoterapi: Mezoterapi, cildin altındaki yağ ve bağ dokusu katmanına küçük miktarlarda ilaç ve çeşitli bitki özleri ve vitaminler gibi karışımların enjeksiyon ile verilmesidir (Aydın ve Çivitçi, 2016; Bulam vd., 2013). Bu yöntemle amaçlanan etki, iğnenin fiziksel uyarısı ve ilaçların farmakolojik etkisi üzerine dayanmaktadır (Gönen ve Ada, 2017: 161). Mezoterapi tekniği ile hastalara verilen tedavi dozu ve ilaca bağlı yan etkiler azaltılmış, etkinlik artırılmıştır. Mezoterapide kullanılan ürünler suda çözünen ve birlikte uygulandığında çökme göstermeyen ilaç veya kokteyllerdir. Mezoterapi seanslar şeklinde uygulanır ve hastanın ağrı durumuna göre seans sayısı düzenlenir (Atalık, 2019: 116). Avrupa’da tıbbi çalışmaların bir parçası olarak kabul edilen mezoterapi, sıklıkla kozmetik, romatolojik, spor hekimliği gibi birçok alanda uygulanmaktadır. Mezoterapi uzun yıllardır Avrupa ve Güney Amerika’da zayıflamak ve vücut şekillendirmek için de kullanılmaktadır (Kutlubay vd., 2010: 37).

Proloterapi: Kas iskelet sistemi rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılan, tendon ve ligament enjeksiyonlarını içeren bir tedavi yöntemidir. Çoğunlukla aşınmış, zedelenmiş ve güçleri azalmış tendon ve eklemlere bazı solüsyonlar enjete edilmektedir (Solmaz, 2019). Tedavinin amacına uygun olarak seçilen ilaç karışımları bölgesel olarak, özel iğne ve tekniklerle uygulanmaktadır (Resmi Gazete, 2014). Proloterapi uygulamasının özünde yatan prensip, kişinin kendi sistemini harekete geçirerek, hasarlanan alanda yer alan sağlıklı olmayan hücre ve dokuların uzaklaştırılması; yeni, sağlıklı bir doku oluşturulmasıdır (Çakmak, 2017: 283; Özcan ve Toska Sert, 2016: 193).

Osteopati: Kas-iskelet sistemindeki ağrıyı azaltmak ve kasları güçlendirmek amacıyla uygulanan bir yöntemdir. Özellikle kas-iskelet sistemine ait yaralanmaların ve fonksiyonel bozuklukların tedavisinde sıklıkla kullanılmaktadır (Şahin, 2007: 42). Osteopati, hastalıklarda kas-iskelet sisteminin etkinliği üzerinde duran ve bütün vücut sağlığına odaklanan yöntemdir (Resmi Gazete, 2014). Vücudu bir bütün olarak ele alan osteopati, yapı ve fonksiyon ilişkilerini en üst düzeye çıkarmak için tanı ve tedavi stratejileri içeren bir yaklaşımdır. Bu yöntem, kas-iskelet sisteminde meydana gelen ağrıyı azaltır, solunum sistemini kuvvetlendirir ve fonksiyonları en uygun hale getirir (Kaya ve Altınbilek, 2019: 86).

Ozon Uygulaması: Lokal veya sistemik olarak ozon-oksijen karışımının uygulanarak kullanıldığı bir yöntemdir (Resmi Gazete, 2014). Ozon tedavisi belirli bir dozda oksijen/ozon karışımının vücut boşluklarına ya da dolaşım sistemine uygulanması olarak ifade edilmektedir. Ozon tedavisi 1974 yılında Wolff tarafından tarif edilmiş ve günümüzde klasik uygulamanın şekli belirlenmiştir. Bu uygulama yönteminde; bir miktar kan (50–270 ml) vücut dışına alınır ve ozona dayanıklı bir şişede 5-10 dakika oksijen/ozon karışımıyla temas ettirilir. Ardından tekrar aynı kişiye geri verilir (Kutlubay vd., 2010: 210).

Refleksoloji: Refleksoloji, sinir yollarının uyarılması olarak tanımlanmaktadır ve organların meridyen veya kanallar aracılığı ile ayağın belirli noktalarına yansımaları olduğu temeline dayanmaktadır (Yıldız ve Yaşa Öztürk, 2014: 26). Ayağa uygulanan masaj ile vücudun belli bölgelerinde durdurulmuş enerjisi çözerek, bedenin kendisini tedavi etme gücünü tetikler. Ardından kişinin kendisini, fiziksel, duygusal ve ruhsal bakımdan iyi hissetmesini sağlar ve kişiye doğal dengesini kazandırır (Kurt ve Can, 2013: 54).

Müzikterapi: Kişilerin sağlıklarını korumak, stresi azaltmak ve hastaların dikkatini hastalıktan uzaklaştırmak için sıkça kullanılan müzik, bir terapi yöntemi olarak kabul edilmektedir (Eylül Taneri ve Akış, 2017: 83). Müzik terapisi, müziğin ve müzik uygulamalarının, konusunda uzman bir kişi tarafından, kişilerin psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamada kullanılan bir yöntemdir (Resmi Gazete, 2014). Tamamlayıcı olarak diğer tedavilerin yanında kaygı bozukluğunu azaltıcı olarak da kullanılabilir (Tütüncü, 2017: 23).

Geleneksel ve tamamlayıcı tıp alanında yapılacak uygulamalar Geleneksel, Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamaları Yönetmeliği kapsamında belirlenen alanlarla sınırlıdır. Uygulanmakta olan ve uygulanabilecek yeni yöntemlerin bilimsel açıdan değerlendirilmesi, Bakanlığın isteği üzerine bilim komisyonu tarafından yapılmaktadır. Bilim komisyonu, yöntemin bilimsel kanıtlarını inceleyerek kişilere uygulanıp uygulanmayacağı ve uygun görülenlerden hangilerinin uygulanabileceği hususunda Bakanlığa geri görüş bildirmektedir (Yılmaz ve Hancı, 2018: 78-79).

Sağlık Bakanlığı, 2014 yılından itibaren GETAT uygulamalarına yönelik faaliyetlere ağırlık vermiş ve bu doğrultuda çeşitli sağlık kuruluşlarında GETAT eğitim merkezleri ve GETAT uygulama merkezleri kurmuştur. Tablo 1’de GETAT hizmeti veren eğitim merkezleri ve eğitim verme yetkisine sahip oldukları alanlar listelenmiştir.

Tablo 1: GETAT Hizmeti Veren Eğitim Merkezleri ve Eğitim Verme Yetkisine Sahip Oldukları Alanlar

EĞİTİM MERKEZİ	EĞİTİM ALANLARI	EĞİTİM MERKEZİ	EĞİTİM ALANLARI
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Akupunktur; Ozon; Mezoterapi; Hipnoz, Kupa, Fitoterapi, Proloterapi, Apiterapi, Osteopati, Homeopati, Sülük, Refleksoloji, Müzikterapi, Larva (Maggot)	Düzce Üniversitesi Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Eğitim Merkezi	Akupunktur, Ozon, Fitoterapi, Kupa, Sülük, Larva, Hipnoz, Apiterapi, Mezoterapi, Müzik Terapi
Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Akupunktur, Ozon, Fitoterapi, Kupa, Osteopati, Proloterapi, Homeopati, Apiterapi, Mezoterapi, Sülük, Refleksoloji	İstanbul Medipol Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Akupunktur, Ozon, Fitoterapi, Kupa, Homeopati, Apiterapi, Mezoterapi, Hipnoz, Müzikterapi, Larva
İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi GETAT Eğitim Merkezi	Kupa, Sülük, Akupunktur, Hipnoz, Fitoterapi, Ozon, Mezoterapi, Larva	Gazi Üniversitesi GETAT Merkezi	Akupunktur, Fitoterapi, Ozon, Kupa, Sülük, Hipnoz, Mezoterapi
Atatürk Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Akupunktur, Hipnoz, Kupa, Ozon, Apiterapi	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Fitoterapi, Akupunktur, Kupa, Hipnoz, Larva
İstanbul Yeditepe Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Akupunktur, Fitoterapi, Ozon	Bezmialem Vakıf Üniversitesi GETAT Merkezi	Fitoterapi
Cumhuriyet Üniversitesi GETAT Eğitim Merkezi	Akupunktur		

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2020; Eğitim Merkezleri <https://shgmgetatdb.saglik.gov.tr/TR,8536-/egitim-merkezlerimiz.html>

Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de 11 tane GETAT eğitim merkezi bulunmaktadır. Eğitim merkezlerinde genel olarak akupunktur, ozon uygulaması, kupa uygulaması, fitoterapi ve mezoterapi eğitimleri verildiği görülmektedir.

Türkiye’de GETAT’a yönelik uygulama merkezlerinin toplam sayısı 65’tir. Üniversite hastanelerine bağlı uygulama merkezlerinin sayısı 26, Sağlık Bakanlığına bağlı uygulama merkezlerinin sayısı ise 39’dur. Bu merkezlerde akupunktur, sülük, kupa, mezoterapi, proloterapi, ozon uygulamaları gibi tedavi yöntemleri doktorlar tarafından uygulanmaktadır.

GETAT Uygulama Merkezleri, Bilim Komisyonu kararına istinaden yeni merkez kurulması veya merkezde yeni uygulama alanları ihdas edilmesi üzerine güncellenmektedir. GETAT alanında çalışmakta olan uygulama merkezleri, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından, en az bir dahili branşlardan uzman ve bir cerrahi branşlardan uzman tabibin yer aldığı, en az 3 kişilik bir ekip tarafından yılda en az bir defa denetlenmektedir. Bunun yanı sıra, şikâyet, soruşturma veya Bakanlıkça yapılacak olağan dışı denetimler de yapılabilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2019). GETAT uygulama merkezleri ve uygulanan tedavi yöntemleri, yukarıda belirtilen gruplar halinde, Tablo 2 ve Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 2: Üniversitelere Bağlı GETAT Uygulama Merkezleri ve Uygulama İzni Verilen Alanlar

Uygulama Merkezleri	Uygulama Alanları	Uygulama Merkezleri	Uygulama Alanları
Adnan Menderes Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Hipnoz; Ozon	Hacettepe Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Mezoterapi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi GETAT Merkezi	Akupunktur; Kupa; Ozon; Sülük; Hipnoz	Harran Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Mezoterapi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yenimahalle Eğitim ve Araştırma Hastanesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Kupa	İnönü Üniversitesi Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulama Merkezi	Kupa; Sülük; Akupunktur; Fitoterapi; Hipnoz; Ozon; Mezoterapi; Larva
Atatürk Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Hipnoz; Ozon; Kupa; Apiterapi	İstanbul Biruni Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Sülük; Kupa; Mezoterapi; Proloterapi; Ozon
Balıkesir Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Hipnoz; Fitoterapi; Mezoterapi; Ozon; Apiterapi	İstanbul Medipol Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Kupa; Ozon; Homeopati; Apiterapi
Başkent Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur	İstanbul Üniversitesi 1453 İstanbul Tıp Fakültesi SUAM GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Proloterapi
Bezmialem Vakıf Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Fitoterapi; Kupa; Sülük; Ozon	İstanbul Yeditepe Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Ozon
Cumhuriyet Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur	İstinye Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi	Akupunktur; Mezoterapi; Kupa; Ozon
Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi	Kupa	Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi	Kupa; Mezoterapi; Ozon

GETAT Uygulama Merkezi		GETAT Uygulama Merkezi	
Düzce Üniversitesi SUAM GETAT Merkezi	Akupunktur; Sülük; Kupa; Hipnoz; Fitoterapi; Larva; Mezoterapi; Ozon; Müzikterapi; Apiterapi	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Proloterapi; Ozon; Fitoterapi; Homeopati
Erciyes Üniversitesi SUAM GETAT Uygulama Merkezi	Ozon; Kupa; Sülük	Konya Selçuk Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Hipnoz; Sülük; Kupa; Fitoterapi; Mezoterapi; Larva
Fırat Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur; Ozon; Kupa	Namık Kemal Üniversitesi SUAM GETAT Uygulama Merkezi	Homeopati; Fitoterapi ; Kupa; Sülük; Ozon;Mezoterapi; Hipnoz
Gazi Üniversitesi GETAT Uygulama Merkezi	Akupunktur	Yozgat Bozok Üniversitesi SUAM GETAT Uygulama Merkezi	Kupa; Akupunktur; Mezoterapi; Proloterapi

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, (2019). Uygulama Merkezleri. <https://GETATportal.saglik.gov.tr/TR,21264/u-uygulama-merkezleri.html>

Üniversiteye bağlı hastanelerindeki GETAT yöntemlerinin uygulama alanları genel itibariyle Akupunktur, Sülük, Kupa, Hipnoz, Fitoterapi, Larva uygulaması, Mezoterapi, Ozon, Müzikterapi, Apiterapi uygulamaları şeklindedir. En fazla uygulama alanına sahip üniversite hastanesi Düzce Üniversitesi SUAM GETAT Merkezi'dir. Bu merkezde 10 farklı GETAT alanında uygulama yapılmaktadır. İnönü Üniversitesi Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulama Merkezi'nde de 8 GETAT uygulama alanında hizmet verilmektedir.

Tablo 3: Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastanelerdeki GETAT Uygulama Merkezleri ve Uygulama İzni Verilen Alanlar

Uygulama Merkezleri	Uygulama Alanları	Uygulama Merkezleri	Uygulama Alanları
İstanbul Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları GETAT Uygulama Merkezi	Müzikterapi	SBÜ Van Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Ozon; Sülük; Kupa
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Sülük; Mezoterapi; Hipnoz; Ozon	SBÜ Diyarbakır Gazi Yaşargil Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Ozon; Akupunktur; Fitoterapi; Hipnoz
İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa ; Fitoterapi; Mezoterapi; Sülük ; Ozon	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Ozon

Mersin Şehir Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa ; Prototerapi	Etlik Zübeyde Hanım Kadın Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Mezoterapi; Ozon; Prototerapi
Ankara Şehir Hastanesi	Akupunktur; Mezoterapi; Müzik Terapi; Fitoterapi; Kupa	Şişli Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Ozon
Bursa Yüksek İhtisas Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Apiterapi; Hipnoz; Fitoterapi; Kupa; Prototerapi; Homeopati; Sülük; Ozon; Mezoterapi	Alaaddin Keykubat Üniversitesi Alanya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Sülük; Kupa; Ozon; Akupunktur
Okmeydanı Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Mezoterapi; Ozon	Aksaray Üniversitesi Aksaray Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Ozon
Uşak Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Prototerapi	Gaziler Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Prototerapi; Ozon
Malatya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Sülük; Mezoterapi; Prototerapi; Apiterapi; Fitoterapi	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur
Sultan Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Ozon; Kupa; Akupunktur	İstanbul Bağcılar Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Ozon
Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Mezoterapi	İzmir Bozyaka Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur
Darıca Farabi Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Fitoterapi; Sülük; Akupunktur; Fitoterapi; Kupa; Hipnoz; Mezoterapi; Ozon; Osteopati	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Ozon; Sülük; Kupa
Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur	Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa
Elazığ Fethi SEKİN Şehir Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Ozon	Ankara Keçiören Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Mezoterapi; Prototerapi
Kayseri Şehir Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Ozon; Sülük; Apiterapi; Homeopati; Fitoterapi; Hipnoz; Larva	Karabük Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Fitoterapi; Kupa; Hipnoz
Prof.Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Fitoterapi; Kupa; Mezoterapi; Hipnoz; Ozon; Akupunktur	Ankara Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Prototerapi

Adıyaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa	Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Ozon; Kupa
Eskişehir Şehir Hastanesi	Akupunktur; Mezoterapi; Kupa	İstanbul Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Fitoterapi; Mezoterapi; Sülük; Ozon
Dr. Abdurrahman Yurtaslan Onkoloji Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Fitoterapi	Sakarya Üniversitesi Sakarya Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Akupunktur; Kupa; Sülük; Proloterapi; Ozon; Mezoterapi; Refleksoloji; Hipnoz; Larva
Abant İzzet Baysal Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesi	Kupa; Mezoterapi; Ozon; Hipnoz; Sülük; Akupunktur; Larva; Proloterapi		

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, (2019). Uygulama Merkezleri. <https://GETATportal.saglik.gov.tr/TR,21264/u-uygulama-merkezleri.html>

Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelerin listelendiği Tablo 3'te yer alan bilgilere göre en fazla uygulama alanına sahip hastane Bursa Yüksek İhtisas Eğitim ve Araştırma Hastanesidir. Bu hastanede Akupunktur, Apiterapi, Hipnoz, Fitoterapi, Kupa, Proloterapi, Homeopati, Sülük, Ozon ve Mezoterapi uygulamaları yapılmaktadır. Ayrıca Darıca Farabi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kayseri Şehir Hastanesi, Sakarya Üniversitesi Sakarya Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Abant İzzet Baysal Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesinde de çok sayıda GETAT uygulama alanının olduğu görülmektedir.

5. Sağlık Turizmi Kapsamında GETAT Turizmi

Sağlık turizmine katılan turistler hem aldıkları hizmetler hem de sağlık içerikli tatillerden beklentileri açısından bazı farklılıklar göstermektedir. Sağlık turizmine katılanlar, hastalıklarını tedavi ettirerek sağlıklı hale gelmek veya sağlığını korumak ya da artırmak amacıyla seyahate çıkmaktadırlar. Hasta olan insanların sağlık turizmine katılmalarındaki temel amacı, tedavi olmaktır. Bu nedenle tedavi edici sağlık hizmetlerinden faydalanmak seyahatin temel gayesini oluşturmaktadır. Hastalık durumuna göre, tıbbi hizmetleri, kür uygulamaları, rehabilitasyon ve çeşitli geleneksel tedavi yöntemlerini kullanmayı tercih edebilirler (Temizkan ve Çiçek, 2015: 27).

Dünyada çoğu ülkede kullanılan GETAT yöntemleri, insanların daha kaliteli sağlık hizmetleri alabilecekleri ve tedavilerini daha hızlı bir şekilde sağlayabilecekleri bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'deki GETAT uygulamaları da özellikle yerli turist açısından ilgi

çekici uygulamalar haline gelmiştir. Ülkelerin uygulamış oldukları sigorta kapsamı veya tıbbi uygulamaların yüksek maliyetli olması, tıbbi uygulamaların istenilen sonucu verememesi, bazı GETAT uygulamaların kendi ülkelerinde uygulanamaması ya da sınırlandırılmış olması gibi nedenler Türkiye'ye GETAT uygulamaları açısından avantaj sağlamaktadır.

Avrupa ülkelerinde, GETAT yöntemlerinin uygulayıcılarının türü, hekim tarafından uygulama alanları ve sağlık sigortası şirketleri tarafından geri ödeme dereceleri farklıdır. Örneğin, Akupunktur, Birleşik Krallık ve Almanya haricindeki Avrupa ülkelerinin çoğu, doktorlarla yasal olarak sınırlandırılmıştır. Fransa, Belçika, Danimarka ve Avusturya'daki hekimlerin önemli bir oranı akupunktur yöntemini kullanmaktadır. Diğer yandan maliyetler, Avrupa ülkelerinin pek çoğunda kamu sağlık sigorta şirketleri tarafından ya hiç karşılanmamakta ya da kısmen karşılanmaktadır (Biçer ve Yalçın Balçık, 2019: 249). Bu gibi durumlar insanların sağlık turizmi kapsamında seyahatlerini de çeşitlendirmektedir.

6. Sonuç

Birçok uygulama yöntemlerini içinde barındıran GETAT, bu çalışma kapsamında, sağlık turizminin bir çeşidi olarak ele alınmıştır. Sağlık turizminin bir çeşidi olarak GETAT turizmi, insanların sağlıklarını tekrar kazanma veya sağlıklarını korumak amacıyla, geleneksel ve tamamlayıcı tıp yöntemlerinin uygulandığı alanlara yapılan seyahatler olarak ifade edilebilir.

GETAT uygulamaları 2014 yılından beri Türkiye gündeminde daha çok yer edinmeye başlamış ve Bakanlık aracılığıyla uzman hekimler tarafından yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı GETAT yöntemleri ve GETAT eğitim ve uygulama merkezleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Hangi hastanede hangi yöntemin kullanılacağına bilinmesi ve resmi kaynaklardan bunun ilan edilmesi hem daha çok bilinirliği sağlayacak hem de insanların bu tür tedavi yöntemlerine güvenini artıracaktır. Ayrıca alanında uzman kişilerden bu hizmetlerin sağlanması, bu tedavi türünü tercih edenlerin sorun yaşama riskini de düşürecektir.

Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan yönetmelik kapsamında Türkiye'de uygulanması mümkün olan 15 yöntem ile yurtdışından hastalar gelebilir ve tedavileriyle birlikte tatil imkanına sahip olabilirler. Özellikle uygulama merkezlerinde uzmanlaşabilecek alanın seçilmesi ve bu alanda "en iyisi"

olma çabaları hem yerli turistleri hem de yabancı turistleri olumlu yönde etkileyecektir.

Son dönemde sağlık alanında yapılan yatırımlar değerlendirildiğinde hem sağlık turizmi çeşitleri hem de GETAT turizmi açısından ülkemizin büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Sağlık turizmi kapsamında daha çok tanıtımı yapılan ve Türkiye'nin bu noktada avantajlarını vurgulayan reklam kampanyalarında sağlık turizminin bir türü olarak GETAT turizmine de yer verilmesi Türkiye'nin turizm gelirlerine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında GETAT ve GETAT turizmi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda GETAT uygulama merkezlerinde tedavi gören hastalarla ilgili veriler ele alınabilir. Bu kapsamda tedavi gören hastaların hangi şehirlerden ve hangi ülkelerden geldiği değerlendirmeye tabi tutulabilir. Ayrıca GETAT uygulamalarının son yıllarda ne kadar kişi tarafından kullanıldığına dair bir araştırma da yapılabilir.

Kaynaklar

- Atalık, A. (2019), Mezoterapi ve Klinik Uygulamalar, *Journal of BSHR*, 3, s.115-118.
- Aydın T. ve Çivıtcı B. (2016), Mezoterapi nedir?, *Ankara Akupunktur ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 4, s.9-17.
- Ayhan, H. ve Mollahaliloğlu, S. (2018), Tıbbi Sülük Tedavisi: Hirudoterapi, *Ankara Med J*, 18(1), s.141-148.
- Aytaç, Ö. ve Kurtdaş, M. Ç. (2014), Çalışan Kadınların Alternatif Tıbbi Bakış Açılarının Sosyolojik Analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), s.1-26.
- Biçer, İ. ve Yalçın Bıçak, P. (2019), Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp: Türkiye ve Seçilen Ülkelerinin İncelenmesi, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(1), s.245-257.
- Bulam, H., Ayhan, S., Sezgin, B., Özmen, S., ve Çenetoğlu, S. (2013), Mezoterapi: İğnenin Ücündaki Mucize Mi, Yoksa Şişirilmiş Balon Mu?, *Türk Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi Dergisi (Turk J Plast Surg)*, 21(2), s.16-19.
- Çakmak, S. (2017), Kas-İskelet Sistemi Hastalıklarında Proloterapi, *TOTBİD Dergisi*, 16, s.282-286.

- Çiftçi, M. M. (2019), Kupa Tedavisi ve Klinik Uygulamalar, *Journal of BSHR*, 3, s.22-28.
- Dağlar, N. ve Dağdeviren, H. N. (2018), Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarında Fitoterapinin Yeri, *Euras J Fam Med*, 7(3), s.73-77.
- Durusoy, Ç. ve Gözel Ulusoy, B. (2007), Dermatolojide Bitkisel Tedavi-Fitoterapi, *Türk Dermatoloji Dergisi*, 1, s.47-50.
- Edirne, T.; Gunher Arıca, S.; Gucuk, S.; Yıldızhan, R.; Kolusarı, A.; Adalı, E. ve Can, M. (2010), Use of Complementary And Alternative Medicines By A Sample Of Turkish Women For İnfertility Enhancement: A Descriptive Study, *BMC Complement Altern Med*, 10, s.11-18.
- Eylül Taneri, P. ve Akış, N. (2017), Geleneksel, Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Yöntemleri, (Ed: S. Tütüncü ve N. Etiler), *Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları* (s.55-98), Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Giray Bozkaya, Ö.; Akgün, İ.; Birgi, E.; Çinkoğlu, A.; Gög, K. ve Karadeniz, D. (2008), Anne Babaların Çocuklarında Uyguladıkları Alternatif Tıp Yöntemleri, *DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 22(3), s.129 – 135.
- Gönen, E. ve Ada, S. (2017), GATT Uygulamalarına Ortopedi ve Travmatoloji Kliniği Açısından Yaklaşım, (Ed: S. Tütüncü ve N. Etiler), *Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları* (s.143-170), Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Güven Ş. D., Muz, G., Ertürk, N. E., ve Özcan, A. (2013), Hipertansiyonlu Bireylerde Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Kullanma Durumu. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2 (3), s.160-166.
- İskit, A. (2017), Bilime Karşı Yalancıbilim (pseudobilim) Örneği: Homeopati, (Ed: S. Tütüncü ve N. Etiler), *Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları* (s. 133-140), Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Karahancı, O.N.; Öztoprak, Ü.Y.; Ersoy, M.; Zeybek Ünsal, Ç.; Hayırlıdağ, M. ve Örnek Büken, N. (2015), Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği ile Yönetmelik Taslağı'nın Karşılaştırılması, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 2(2), s.117-26.

- Karayağız Muslu, G. ve Öztürk. C. (2008), Tamamlayıcı ve Alternatif Tedaviler ve Çocuklarda Kullanımı, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 51, s.62-67.
- Kav, T. (2009), Use of Complementary and Alternative Medicine: A survey in Turkish Gastroenterology Patients, *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 9, s.41-50.
- Kaya, E. ve Altınbilek, T. (2019), Osteopati Yaklaşımı; Bel ve Boyun Ağrılarında Yeri, *Journal of BSHR*, 3(Özel Sayı), s.85-90.
- Kayropratik Derneği. (2005), *Kayropratikte Temel Eğitim ve Güvenliği üzerine WHO Rehber Kitapçığı*, https://www.wfc.org/website/images/wfc/who_guidelines/who_guidelines_turkish.pdf, (Erişim Tarihi: 15.11.2020)
- Kocabaş, D.; Eke, E. ve Demir, M. (2019), Sağlık Hizmeti Kullanımında Bireylerin Geleneksel ve Alternatif Yöntemlere İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), s.63-80.
- Kurt, S. ve Can, G. (2013), Refleksoloji ve Kullanım Alanları, *Sağlıkla Hemşirelik Dergisi*, 3, 54-55.
- Kutlubay, Z.; Engin, B.; Serdaroğlu, S. ve Tüzün, Y. (2010), Mezoterapide Kullanılan İlaçlar, *Dermatoz*, 1(2), s.37-41.
- Kütmeç Yılmaz, C.; Aşiret, G.D.; Çetinkaya, F. ve Kapucu, S. (2017), Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Yöntemi Kullanımı, *DEUHFED*, 10(4), s.216-221.
- Mumcuoğlu, K. Y., ve Özkan, A. T. (2009), Süpüratif Kronik Yaraların Maggot Debridman Tedavisi, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 33(4), s.307-315.
- Okumuş, M. (2016), Kupa Tedavisi ve Hacamat, *Ankara Med J*, 4, s.370-382.
- Onbaşı, D., Yuvalı Çelik, G., Kahraman, S. ve Kanbur, M. (2019), Apiterapi ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri, *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16(1), s.49-56.
- Özcan, E. ve Toska Sert, A. (2016), Kas İskelet Ağrısı Tedavisinde Proloterapinin Kanıta Dayalı Kullanımı, *Turk J Phys Med Rehab*, 62(2), s.192-198.

- Özçelik, H. ve Fadiloğlu, Ç. (2009), Kanser Hastalarının Tamamlayıcı ve Alternatif Kullanım Nedenleri, *Türk Onkoloji Dergisi*, 24(1), s.48-52.
- Özgök, A. (2013). Hipnoz ve Anestezi. *Anestezi Dergisi*, 21(1), 11 – 16.
- Özpek, A.Ö. ve Altıntaş, L. (2019). HOMEOPATİK REMEDİLER. *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni*, 10 (1), 31-39.
- Öztürk, A. Ö. ve Öztürk, G. (2019), Tıbbi Hipnozun Klinik Uygulamaları, *Journal of BSHR*, 3, s.119-130.
- Polat, G.; Yıldırım, G. ve Polat, H.H. (2014), Tamamlayıcı Alternatif Tıp İle İlgili Gazete Haberlerinin Gazetecilik, Halk Sağlığı ve Tıbbi Etik Boyutuyla Değerlendirilmesi, *International Journal of Human Sciences*, 11(1), s.814-835.
- Polat, E., Çakan, H., ve İpek, T. (2011), Larva Debridman Tedavisi (LDT), *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 14(4), s.188-191.
- Ruysschaert, N. (2014), *Belçika’da Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uyg. ve Medikal Hipnoz. Süpheden Kanıtı Dayalı Tıbbı*, Geleneksel Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Uygulamalarına Genel Bir Bakış Konferans Bildirisi, 7-8 Mart 2014. T.C. Sağlık Bakanlığı, Yayın No: 949.
- Sağkal, T.; Demiral, S.; Odabaş, H. Ve Altunok, E. (2013), Kırsal Kesimde Yaşayan Yaşlı Bireylerin Tamamlayıcı ve Alternatif Tedavi Yöntemlerini Kullanma Durumları, *F.Ü.Sağ.Bil.Tıp Dergisi*, 27(1), s.19-26.
- Sağlık Bakanlığı. (2020), *Sağlık Turizmi Nedir?*. <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10944,02pdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).
- Sağlık Bakanlığı. 2020). *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Nedir?*. <https://shgmgetatdb.saglik.gov.tr/TR,24683/geleneksel-ve-tamamlayici-tip-nedir.html#:~:text=%E2%80%9CGeleneksel%20ve%20tamamlay%C4%B1c%C4%B1%20t%C4%B1p%E2%80%9D%20fiziksel,bilgi%2C%20beceri%20ve%20uygulamalar%C4%B1n%20b%C3%B Ct%C3%BCn%C3%BCd%C3%BCr>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).
- Sağlık Bakanlığı. (2020), *Eğitim Merkezleri*. <https://shgmgetatdb.saglik.gov.tr/TR,8536/egitim-merkezlerimiz.html>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).

- Sağlık Bakanlığı. (2019), *Uygulama Merkezleri*.
<https://GETATportal.saglik.gov.tr/TR,21264/uygulama-merkezleri.html>, (Erişim Tarihi: 09.09.2020).
- Sierpina, V. C. ve Fierkel, M. A. (20105), Acupuncture: A Clinical Review. *Southern Medical Journal*, 98(3), s.330-337.
- Solmaz, İ. (2009), Kas İskelet Sistemi Ağrılarında Proloterapi Enjeksiyonları, *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 3, s.91-114.
- Şahin, E. (2007). Miyofasiyal Ağrı Sendromunda Klasik Fizyoterapi Yöntemlerine Ek Olarak Uygulanan Servikal Mobilizasyonun Etkinliği. (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Fizik Tedavi Ve Rehabilitasyon Programı, Anara.
- Taş, D. (2014). Türkiye’den Medikal Turizm Kapsamında Hizmet Alan Hastaların Memnuniyetlerinin Belirlenmesi: Ankara İli Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Sağlık Kurumları İşletmeciliği Bilim Dalı.
- T.C. Resmi Gazete. (2014), *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği*, No: 29158, 27 Ekim 2014.
- T.C. Resmi Gazete. (1991), *Akupunktur Tedavi Yönetmeliği*. No: 20885, 29.05.1991.
- Temizkan, S.P. ve Çiçek, D. (2015). Sağlık Turizmi Kavramı ve Özellikleri. (Ed: S.P. Temizkan), *Sağlık Turizmi* (s. 11-36), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tokaç, M. (2013), *Geleneksel Tıbbi Akademik Yaklaşım: GETTAM*, <http://www.ivek.org.tr/ivek-makaleler/geleneksel-tibba-akademik-yaklasim-gettam-144yy>, (Erişim Tarihi: 12.10.2020).
- Tütüncü, S. (2017), Geleneksel, Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarına Genel Bir Bakış, (Ed: S. Tütüncü ve N. Etiler), *Tıbbın Alternatifi Olmaz! Geleneksel Alternatif ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları* (s.11-54), Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Uçar N, Kuş F. S., Fırat T. (2018), Diabetik Ayak Ülserli Hastada Maggot Debridman Tedavisine Ağrısız Yaklaşım: Olgu Sunumu. *International Anatolia Academic Online Journal*, 4(1), s.1-7.
- Ünal, M. ve Dağdeviren, H. N. (2019), Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Yöntemleri, *Euras J Fam Med*, 8(1), s.1-9.

- Yıldız, S. ve Yaşa Öztürk, G. (2014), Refleksoloji: Temel ve Klinik Bilgiler, *İntegr Tıp Dergisi*, 2(1), s.26-42.
- Yıldız, S.; Eriş, S.; Polat, N.Y.; Yıldız, U.G.; Kurt, B.B.; Kurt, Y. ve Urper, S. (2013). Geleneksel Çin Tıbbında Bir Şifa Yöntemi - 2 Kupa Terapisi İçin Etki Mekanizmaları: Derleme. *İntegratif Tıp Dergisi*,1(1), 18-21.
- Yılmaz, N. ve Hancı, H. (2018), Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarına İlişkin Hukukî Düzenleme ve Mevzuat, *Nefes*, 34, s.78-79.
- Yirik, Ş.; Ekici, R. ve Baltacı, F. (2014) *Türkiye ve Dünyada Sağlık Turizmi (Medikal Turizm)* (1. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık.
- World Health Organization (WHO). (2020), *Traditional, Complementary And Integrative Medicine*. https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- World Health Organization (WHO). (2001), *Legal Status of Traditional Medicine and Complementary/Alternative Medicine: A Worldwide Review*. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42452/WHO_EDM_TRM_2001.2_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Erişim Tarihi: 12.07.2020).